

Σπύρος Ν. Τρωιάνος

*Βιβλιογραφική επισκόπηση
βυζαντινού δικαίου (1999)*

Όπως και στις επισκοπήσεις των προηγούμενων ετών, με βάση τις ίδιες πάντοτε αρχές, παρουσιάζονται οι εργασίες των Ελλήνων βυζαντινολόγων με κριτήριο (για την αποφυγή συγχύσεων και παρεξηγήσεων) όχι τόσο την υπηκοότητα ή την εθνικότητα όσο την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα. Πρωτοτυπία αποτελεί εφέτος η προσθήκη του ISBN, όταν μπορεί να διαπιστωθεί, για τη διευκόλυνση ενδεχόμενων παραγγελιών.

«Τιμητικόν αφιέρωμα εις Ευάγγελον Δ. Θεοδώρου» αποτελεί ο τ. 32 (1997) της *Επιστημονικής Επετηρίδος της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, 620 σελ. Πρωτίστως πρέπει να μνημονευθεί εδώ η συμβολή του ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Η “Πενθέκτη” Σύνοδος και αι “Διαταγαί των Αποστόλων”» (σ. 281-302), στην οποία εκτίθενται οι λόγοι που οδήγησαν στην απόκρουση της γνωστής ανώνυμης κωδικοποιητικής συλλογής των τελευταίων δεκαετιών του 4ου αιώνα από τη σύνοδο «εν Τρούλλω» με το εντυπωσιακής εκτάσεως κανονικό έργο. Αναφέρουμε επίσης τη συμβολή του ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΠΟΥΜΗ, «Αντιδιαστολή εννόμου πολιτικού γάμου και πορνείας» (σ. 219-228), επειδή γίνεται αναδρομή στις διατάξεις του βυζαντινού γαμικού δικαίου.

Με επιμέλεια του E. TRAPP εκδόθηκαν υπό τον τίτλο *3000 Jahre griechische Kultur*. [Die Antike und ihr Weiterleben, 1.] St. Augustin 1997 (Gardez Verlag), 281 σελ. [ISBN 3-928624-66-0] τα πρακτικά ελληνικής εβδομάδας το 1995 στο Πανεπιστήμιο της Βόννης. Νομικό ενδιαφέρον εμφανίζει η συμβολή του ΤΑΞΙΑΡΧΗ ΚΟΛΙΑ, «Aspekte der byzantinischen Gesellschaft im 10. Jahrhundert» (σ. 63-81), που πραγματεύεται το θέμα με βάση κείμενα νομοθετικά.

Προς τιμήν του Μητροπολίτη Τυρολόης και Σερεντίου κ. Παντελεήμονος Ροδόπουλου, ομότιμου καθηγητή του Κανονικού Δικαίου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και επί σειράν ετών Προέδρου της «Εταιρείας του Δικαίου των Ανατολικών Εκκλησιών», εξέδωσε η τελευταία με την ευκαιρία της 70ής επετείου των γενεθλίων του τιμωμένου τον τόμο *Kirchenrecht und Ökumene. Festgabe Panteleimon Rodopoulos* (= Kanon XV. Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen), Eichenau 1999 (Verlag Roman Kovar), 335 σελ. [ISBN 3-925845-84-4]. Ο τόμος περιέχει τις εξής ελληνικές συμβολές που αφορούν το βυζαντινό ή μεταβυζαντινό δίκαιο: ΠΑΥΛΟΥ ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ (Μητροπολίτη Σουηδίας), «Το Κανονικόν του μοναχού Χριστοφόρου Προδρομίτου» (σ. 1-17). Πρόκειται για κανονική συλλογή που εκδό-

θηκε το 1800 από το πατριαρχικό τυπογραφείο. Ο συγγρ. παρουσιάζει το όλο κανονικό έργο του Χριστοφόρου και ειδικότερα το περιεχόμενο της συγκεκριμένης συλλογής, δηλαδή το σύνολο των κανόνων, όπως διαμορφώθηκε μέχρι το τέλος του 8ου αιώνα (επί πλέον με τους «κανόνες» Ιωάννου του Νηστευτού και Νικηφόρου του Ομολογητού κ.λπ.) σε επιτομή και επισημαίνει τις πηγές του «Κανονικού». - PANAYIOTIS BOUMIS, «L'affranchissement des esclaves. Contributions des canons saints à l'interprétation du passage: "mais si tu peux devenir libre profite-en plutôt" (1 Cor. 7,21)» (σ. 59-71). Κατά την ανάπτυξη του θέματος κάνει ο συγγρ. διαχρονική χρήση των πηγών του κανονικού δικαίου. - KONSTANTINOS G. PITSAKIS, «L'empereur romain d'Orient: un laïc» (σ. 196-221). Πρόκειται για συνθετική εργασία με αντικείμενο τις εξουσίες του βυζαντινού αυτοκράτορα μέσα στην Εκκλησία βασισμένη στις νομικές πηγές ανεξαρτήτως προελεύσεως, στη διδασκαλία των Πατέρων και στην κανονική παράδοση. - SPYROS N. TROIANOS, «La contribution des laïcs à la formation du droit de l'Église» (σ. 306-314). Ερευνάται η συμβολή των λαϊκών κατά τη γένεση των κανόνων του εκκλησιαστικού δικαίου και κατά τη συστηματοποίηση των κανόνων αυτών σε συλλογές διαφόρων τύπων.

Μνήμη Ι. Κ. Καρακατσάνη, Αθήνα - Κομοτηνή 1999 (Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα), 798+260 σελ. [ISBN 960-232-919-X] είναι τα στοιχεία του τόμου που εξέδωσε η Νομική Σχολή του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης για να τιμήσει τη μνήμη του πρόωρα χαμένου μέλους της. Την επισκόπηση ενδιαφέρουν οι εξής δύο συμβολές: CONSTANTIN G. PITSAKIS, «A propos du "trisépiscopat": Nouveaux exemples d'un délit canonique byzantin et survivances post-byzantines» (σ. 579-592). Το θέμα της «τρισεπισκοπής» έχει επανειλημμένα απασχολήσει τον συγγρ. (βλ. επισκόπηση του έτους 1997 σ. 331). Το δημοσίευμα αυτό συμπίπτει κατά βάση με εκείνο που αναγγέλθηκε στην επισκόπηση του έτους 1998 (σ. 429). Η διπλή δημοσίευση οφείλεται στο ότι η άκαρπη πάροδος πολλών ετών είχε δημιουργήσει τη (δικαιολογημένη) εντύπωση, ότι πλήρη πρακτικά του 18ου Συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών (Μόσχα 1991) δεν επρόκειτο να εκδοθούν. Για τη συμπλήρωση του σημειώματος του περασμένου έτους προστίθεται ότι από τη μεταβυζαντινή περίοδο μνημονεύει ο Πιτσάκης τις περιπτώσεις του πατριάρχη Μάρκου Ξυλοκαράβη, ενός άγνωστων λοιπών στοιχείων υποψηφίου για τον πατριαρχικό θρόνο της Ρωσίας (ίσως του Μητροπολίτη Μόσχας Ιώβ), του Μητροπολίτη Φιλαδελφείας Νικοδήμου Μεταξά, του Αρχιεπισκόπου Σάμου Ανθίμου και του επισκόπου Μετρών Μακαρίου. - SPYROS N. TROIANOS, «Le mariage et la "disparitas cultus" dans les sources juridiques gréco-romaines» (σ. 687-701). Αντικείμενο της μελέτης είναι οι επιπτώσεις της διαφοράς θρησκείας ή δόγματος στο κύρος μνηστείας ή γάμου, τόσο υπό τη μορφή κωλύματος κατά τη σύναψη όσο

και ως λόγου λύσεως, στις βυζαντινές νομικές πηγές.

Με αρκετή καθυστέρηση δημοσιεύθηκαν το 1998 διαλέξεις που είχε οργανώσει το 1987 ο Δήμος Λευκωσίας. *Το Βυζάντιο - Το Βυζάντιο και η Κύπρος*. [Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, 6.] Λευκωσία 1998, XXII+293 σελ. [ISBN 9963-575-23-4]. Για την επισκόπηση αυτή ενδιαφέρον παρουσιάζει μόνον η διάλεξη του ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, «Βυζαντινό δίκαιο» (σ. 25-34) με αποκλειστικώς γενικό ενημερωτικό χαρακτήρα.

Του Επιστημονικού Συνεδρίου με τίτλο *Η Πιερία στα βυζαντινά και νεώτερα χρόνια* εκδόθηκαν τα πρακτικά στη Θεσσαλονίκη το 1999. Εδώ ενδιαφέρει η ανακοίνωση του ΒΑΣΙΛΗ ΚΑΤΣΑΡΟΥ, «Ο επίσκοπος Κίτρους Ιωάννης» (σ. 127-148), όπου, με βάση πρόσφατες έρευνες της χειρόγραφης παραδόσεως, εκθέτει ο συγγρ. την άποψη ότι οι αποκρίσεις του γνωστού στο κανονικό δίκαιο επισκόπου (τον οποίο αυτός ταυτίζει με τον Ιωάννη Σηκουνητό) ανάγονται στα τέλη του 13ου ή στις αρχές του 14ου αιώνα.

Οι ομιλίες που παρουσιάστηκαν στη διάρκεια του διεθνούς συμποσίου *Η εκδίκηση* τον Σεπτέμβριο 1996 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών εκδόθηκαν με επιμέλεια του ΘΕΟΔΟΣΗ Ν. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗ από τα Ελληνικά Γράμματα (Αθήνα 1999) 293 σελ. [ISBN 960-344-788-9]. Εδώ ενδιαφέρει η ομιλία του ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, «Εκδίκηση και σκοπός της ποινής» (σ. 253-264) που από άποψη χρονική εντοπίζεται στη βυζαντινή νομική σκέψη.

Όπως κάθε χρόνο, συνήλθε το 1998 το Ιερατικό Συνέδριο της Ι. Μητροπόλεως Δράμας με θέμα *Η Θεία Λειτουργία* και τον ίδιο χρόνο δημοσιεύθηκαν τα πορίσματα σε έναν τόμο 322 σελίδων. Εδώ μνημονεύουμε μόνο τη συμβολή του ΘΕΟΔΩΡΟΥ Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Η κανονική παράδοση περί της Θ. Λειτουργίας. Κριτικά σχόλια» (σ. 29-54) λόγω της επικλήσεως από τον συγγρ. πηγών του κανονικού δικαίου.

Διεθνές Συνέδριο με θέμα *Μοσχόπολις* οργάνωσε η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών το φθινόπωρο 1996 στη Θεσσαλονίκη. Τα πρακτικά εκδόθηκαν στη Μακεδονική Βιβλιοθήκη αριθ. 91 της Εταιρείας το 1999. Την επισκόπηση ενδιαφέρει η ανακοίνωση της ΔΕΣΠΟΙΝΑΣ ΤΣΟΥΡΚΑ-ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, «Κοινωνική διαστρωμάτωση και διοικητική οργάνωση της Μοσχόπολεως (17ος-18ος αι.)» (σ.273-286), ως προς το μέρος της που αναφέρεται στη δομή της πολιτικής και διοικητικής οργάνωσης της Μοσχόπολεως.

Τον Δεκέμβριο 1996 πραγματοποιήθηκε στη Φρανκφούρτη (επί του Μάιν) ένα συμπόσιο με θέμα την Ελλάδα και τη θάλασσα. Τα πρακτικά εκδόθηκαν το 1999 με επιμέλεια των EVANGELOS CHRYSOS, DIMITRIOS LETSIOS, HEINZ A. RICHTER και REINHARD STUPPERICH: *Griechenland und das Meer. Beiträge eines Symposiums in Frankfurt im Dezember 1996*. [Peleus. Studien zur Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns, 4.] Mannheim /

Möhnsee 1999 (Bibliopolis), 222 σελ. [ISBN 3-933925-03-7]. Το βυζαντινό δίκαιο αφορούν οι παρακάτω ελληνικές συμβολές: CONSTANTIN G. PITSAKIS, «A propos des monastères-armateurs à Byzance: les origines athonites» (σ. 151-164). Το γεγονός ότι πολυάριθμα μοναστήρια οικοδομήθηκαν για πάμπολλους λόγους κοντά στη θάλασσα αιτιολογεί ικανοποιητικά το γιατί οι μοναχοί ανέπτυξαν, όπως προκύπτει από τις διαγνωστικές κυρίως πηγές του δικαίου, έντονη δραστηριότητα στο χώρο της πλοιοκτησίας. Την αφετηρία αυτού του φαινομένου στον αθωνιτικό μοναχισμό αναζητεί ο συγγρ. στη μελέτη αυτή. - SPYROS N. TROIANOS, «Die Novellen Leons VI. über die εποχαί und ihre Nachwirkung» (σ. 165-169). Στη Συλλογή των 113 Νεαρών του Λέοντος πέντε, δηλαδή οι Νεαρές 56, 57, 102, 103 και 104, αναφέρονται στη ρύθμιση των «ἐποχῶν», ενός παράκτιου αλιευτικού συστήματος πολύ διαδεδομένου στην περιοχή της πρωτεύουσας. Την αιτία αυτής της «συσσωρεύσεως» νομοθετικών ρυθμίσεων (που μέχρι ενός σημείου έρχονταν σε αντίθεση με βασικές αρχές του ρωμαϊκού δικαίου) και την (αμφισβητούμενη) επιβίωσή τους στην ύστερη περίοδο ερευνά ο συγγρ., στηριζόμενος στα γνωστά συμπληρωματικά έργα των τελευταίων βυζαντινών αιώνων και τις μεταγενέστερες επεξεργασίες τους. - ELEFTHERIA PAPAGIANNI, «Formes d'entreprises maritimes des Constantinopolitains à la fin du XIVE siècle» (σ. 179-184). Το θαλάσσιο εμπόριο εμφάνισε τον τελευταίο πριν από την Άλωση αιώνα εντυπωσιακή άνθηση, αφού αυτή η οδός επικοινωνίας ήταν σχεδόν η μόνη ελεύθερη για τους κατοίκους της Πόλης στα θλιβερά χρόνια του τέλους του 14ου αιώνα. Η συγγρ. αναλύει αυτή τη δραστηριότητα με βάση αποφάσεις του πατριαρχικού δικαστηρίου επί Ματθαίου Α' (1397-1410). Η έρευνα εντοπίζεται στους θεσμούς του ναυτικού δανείου και της συνάψεως συμβάσεως εταιρείας για τη διενέργεια θαλασσιού εμπορίου (διαπιστώνεται αντιστοιχία με την *commenda bilaterale* των Γενουατών ή τη βενετσιάνικη *collegantia*), ειδικότερα δε στο θέμα της κατανομής των ζημιών.

Τα πρακτικά ενός συνεδρίου με θέμα *Το βυζαντινό φως: Μορφές του Βυζαντίου - Ορόσημα του ευρωπαϊκού πολιτισμού που συνήλθε στην Αθήνα*, στις 27-29 Μαρτίου 1998, δημοσιεύθηκαν στα τεύχη 1-4 του τόμου Α' της περιοδικής εκδόσεως *Ελληνορθόδοξος Βυζαντινός Πολιτισμός* (Ιανουάριος - Δεκέμβριος 1999). Το δίκαιο ενδιαφέρουν οι εξής συμβολές στο τεύχ. 2: ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, «Λέων ΣΤ' ο Σοφός, ο συνετός νομοθέτης» (σ. 22-27), όπου παρουσιάζονται οι περί νομοθετικής εξουσίας αντιλήψεις του Λέοντος με βάση τα προοίμια των Νεαρών του. - ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΤΑΡΑΝΤΖΗ, «Ατομικά δικαιώματα και Χριστιανισμός» (σ. 28-34), όπου γίνεται επίκληση έργων του Μεγάλου Βασιλείου. - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Β. ΧΙΩΛΟΥ, «Το βυζαντινό δίκαιο διά μέσου των αιώνων» (σ. 35-39), με επανάληψη παλαιών απόψεων που η σύγ-

χρονη έρευνα έχει ήδη αναθεωρήσει. - ΣΑΒΒΑ Π. ΣΠΕΝΤΖΑ, «Μπορεί να προσδιορισθεί η μορφή της οικονομίας του Βυζαντίου;» (σ. 51-55) Ο συγγρ. δέχεται την παρεμβατική μορφή, επικαλούμενος και δικαιικές πηγές από διάφορες περιόδους. - ΘΕΟΧΑΡΗ ΔΕΤΟΡΑΚΗ, «Φωτίου πατριάρχου: “Κάτοπτρον ηγεμόνος”» (σ. 73-76). Ο συγγρ. πραγματεύεται την πρώτη από τις γνωστές επιστολές του Φωτίου προς τον τσάρο της Βουλγαρίας Βόγορι Μιχαήλ, στην οποία, λόγω του περιεχομένου της, αποδίδει τον (όχι όμως γενικώς αποδεκτό) χαρακτήρα «κατόπτρου», δηλαδή κατηγορίας κειμένων που ανήκουν στον χώρο του δημόσιου δικαίου. - Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος και μία περίπτωση βυζαντινής θεοκρισίας» (77-80), όπου για πολλοστή φορά παρουσιάζεται ένα «δικαστικό στιγμιότυπο», όπως το περιγράφουν οι ιστορικοί και χρονογράφοι της εποχής εκείνης. Ο συγγρ. ωστόσο αγνοεί βασικές νομικές μελέτες για το θέμα της θεοκρισίας στη βυζαντινή δικονομική πράξη και γι' αυτό συστηματικά αποφεύγει να θίξει τη σχετική προβληματική.

Κατά τον Νοέμβριο 1997 συνήλθε στη Ζάκυνθο Διεθνές Συνέδριο με θέμα *Άγιοι και εκκλησιαστικές προσωπικότητες στη Ζάκυνθο*. Τα πρακτικά εκδόθηκαν από την Ι. Μητρόπολη Ζακύνθου και Στροφάδων το 1999. Στον τ. Α΄ δημοσιεύεται η μελέτη του ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΠΙΤΣΑΚΗ, «Παρθένιος και Ιωάννης οι Ισπαναίοι: Δύο Πελοποννήσιοι διδάσκαλοι και κανονολόγοι στην Ζάκυνθο (1770-1773)» (σ. 217-249), όπου ο συγγρ. συγκεντρώνει όλες τις πληροφορίες για τον βίο και το έργο των δύο Ισπαναίων, θείου και ανεψιού, σε συνδυασμό με τη γένεση μίας μεγαλύτερης κανονικής συλλογής στα μέσα το 18ου αιώνα (βλ. επισκόπηση έτους 1997 σ. 340).

Από 25 έως 27 Σεπτεμβρίου 1998 πραγματοποιήθηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων η Α΄ *Συνάντηση των Βυζαντινολόγων της Ελλάδος και της Κύπρου*. Τα πρακτικά εκδόθηκαν με επιμέλεια των ΤΑΞΙΑΡΧΗ ΚΟΛΙΑ και ΕΥΘΥΜΙΑΣ ΤΣΙΟΥΡΗ (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1999, 242 σελ.) [ISBN 960-233-068-6]. Εδώ ενδιαφέρει μόνον η εισήγηση του ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΙΤΣΑΚΗ, «Ο ιδιωτικός χώρος στη βυζαντινή νομική σκέψη» (σ. 53-69). Ο συγγρ. πραγματεύεται το θέμα με αφετηρία τη ρωμαϊκή έννοια της κυριότητας, επικαλείται δε στη συνέχεια τις κατά καιρούς οικοδομικές διατάξεις για να καταλήξει στην προβολή της περιχαρακώσεως του ιδιωτικού χώρου με τη μορφή της προστασίας του «ηθικού» περιβάλλοντος.

Στο συλλογικό έργο που εξέδωσαν οι DAVID RICKS και PAUL MAGDALINO με τίτλο *Byzantium and the Modern Greek Identity* στο Aldershot, Hampshire 1998 (Ashgate Publishing Ltd.) δημοσιεύει η CAROULA ARGYRIDIS-KERVÉGAN, «Byzantine law as practice and as history in the nineteenth century» (σ. 35-47) με παρουσίαση του βυζαντινού δικαίου ως μέρους της ελληνικής έννομης τάξεως του 19ου αιώνα.

Στους *Fontes Minores X* [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, 22.] Frankfurt am Main 1998 (Löwenklau-Gesellschaft) [ISBN 3-923615-19-1], στις σ. 509-516 περιέχεται η μελέτη των ELEFTERIA PAPAGIANNI / SPYROS TROIANOS, «Ein Patriarchalakt über die dritte Ehe». Εκδίδεται (με γερμανική μετάφραση) ένα άγνωστο μέχρι τώρα κείμενο από τον Cod. Pat. gr. 1302 (13ος αι.), χωρίς πρωτόκολλο και εσχατόκολλο, που φέρει την επικεφαλίδα «Περί τριγαμίας». Πρόκειται για κανονιστική πράξη εκκλησιαστικού ηγέτη με αναφορές στον «Τόμο της Ενώσεως». Με βάση το περιεχόμενό της φρονούν οι συγγρ., ότι η πράξη εκδόθηκε από πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, έχουν δε περαιτέρω τη γνώμη, ότι τα επί μέρους στοιχεία του κειμένου αρμόζουν στην προσωπικότητα του Αθανασίου Α'.

Στον τόμο 34 (1998) της *Επετηρίδος του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* της Ακαδημίας Αθηνών (235 σελ.) [ISSN 1105-0055] δημοσιεύονται οι εξής εργασίες: ΔΗΜΗΤΡΑΣ Π. ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ, ΛΥΔΙΑΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ, «Οι πράξεις του νοταρίου Δουκάδων Κέρκυρας Αρσενίου Αλεξάκη (1513-1616)» (σ. 9-126). Η δημοσίευση 104 πράξεων του νοταρίου συμπληρώνεται με ευρετήρια α) πράξεων, β) νομικών όρων, λέξεων και πραγμάτων, γ) κυρίων ονομάτων και δ) τοπωνυμίων. - ΛΥΔΙΑΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ, «Η αναγκαστική εκτέλεση για την ικανοποίηση ιδιωτικών χρηματικών απαιτήσεων. Περιπτώσεις από τα μεταβυζαντινά έγγραφα του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου (1600-1821)» (σ. 127-178). Η συγγρ. πραγματεύεται σε ιδιαίτερες υποδιαίρεσεις τις προϋποθέσεις και τις διάφορες φάσεις της διαδικασίας.

Από τον μη νομικό περιοδικό τύπο πρέπει να μνημονευθούν οι εξής μελέτες:

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, «“Homeritarum leges”. An interpretation», *Proche Orient Chrétien* 46 (1996) 27-71. Ο συγγρ. παρουσιάζει περιληπτικά τη διδακτορική του διατριβή (βλ. επισκόπηση έτους 1994 σ. 467).

ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΤΕΡΕΛΟΥ, «Η επαφή πυρακτωμένου σιδήρου ως αποδεικτικό μέσο στην εκκλησιαστική διαδικασία του 13ου αιώνα», *Γρηγόριος Παλάμας* 79 (1996) 1047-1065. Πρόκειται για αποδεικτικό μέσο δυτικής κατά βάση εμπνεύσεως που κατ' αρχήν αποδοκιμάζεται στην ορθόδοξη Ανατολή (βλ. σημείωση σχετικά με θεοκρισία και πιο πάνω).

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΚΑΤΕΡΕΛΟΣ, «Die Priesterweihe und die rechtmässige Eheschliessung», *Orthodoxes Forum* 11 (1997) 173-192. Ο συγγρ. πραγματεύεται το θέμα της έννομης συνάψεως γάμου σε συσχετισμό με το μυστήριο της χειροτονίας, στηριζόμενος σε πατερικά κείμενα και στην εκκλησιαστική νομολογία, ειδικότερα σε αποφάσεις του Ιωάννου Αποκαύκου, του Δημητρίου Χωματιανού και του πατριαρχικού συνοδικού δικαστηρίου.

ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΛΑΪΟΥ, «Κοινωνική δικαιοσύνη: Το συναλλάττεσθαι και το ευημερείν στο Βυζάντιο», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 74 (1999) 102-130. Πρόκειται για την ομιλία της συγγο. κατά την επίσημη υποδοχή της στην Ακαδημία (16.2.99) με την ανάλυση βασικών αρχών του βυζαντινού οικονομικού δικαίου. Της ομιλίας προτάσσεται (σ. 99-101) προσφώνηση του ακαδημαϊκού ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ με την παρουσίαση του έργου της συγγο.

CONSTANTIN G. PITSAKIS, «Encore sur l'étymologie "byzantine" de *calendes, ides et nones*», *Byzantion* 68 (1998) 519. Ο συγγο. επισημαίνει, ότι το κεφ. 13 του στοιχείου Β του Συντάγματος του Ματθαίου Βλάσταρη προέρχεται από τις «Χιλιάδες» του Τζέτζη (μέσω των σχολίων του Βαλσαμώνος).

CONSTANTIN G. PITSAKIS, «L'adoption dans le droit byzantin», *Médiévales* 35 (1998) 19-32. Τα ειδικότερα θέματα που ερευνά ο συγγο. είναι η φύση της υιοθεσίας, ο κύκλος των υιοθετούντων, ο τύπος της υιοθεσίας και η θέση της μέσα στο σύστημα των γαμικών κωλυμάτων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΠΙΤΣΑΚΗ, «Συμπληρωματικά εις Νικολάου Β. Τωμαδάκη "Ιωάννης-Ιωάσαφ Δορυανός Κρης, Ιερομόναχος και κωδικογράφος"», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 49 (1994-1998, κυκλοφ. 1999) 87-88. Στον περιεχόμενο στον κώδικα ΙΕΕΕ 205 Νομοκάνονα με αποκρίσεις ενός «Ιωάσαφ ιερομόναχου και μεγάλου πρωτοσυγκέλλου» αναγνωρίζει ο συγγο. τις κανονικές αποκρίσεις του μητροπολίτη Εφέσου Ιωάσαφ.

CHRISTOS P. BALOGLU, «Thomas Magistros' Vorschläge zur Wirtschafts- und Sozialpolitik», *Byzantinoslavica* 60 (1999) 60-70. Στη μελέτη αυτή αναλύονται οι κοινωνικοοικονομικές απόψεις που ανέπτυξε σε μικρότερα έργα του (π.χ. στους προσφωνητικούς λόγους «εις τον πατριάρχη κυρ Νίφωνα» ή «τω Μεγάλω Λογοθέτη τω Μετοχίτη») ο δημοσιολόγος και ρήτωρ του 13ου/14ου αιώνα που έγινε περισσότερο γνωστός ως συγγραφέας «κατόπτρων ηγεμόνος».

ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, «Καταλογισμός και ελαφρυντικές περιστάσεις στη νομοθεσία Λέοντος του Σοφού», *Βυζαντινά* 19 (1999) 185-194. Πρόκειται για ερμηνεία της Νεαράς 96 του Λέοντος για τους τυμβωρύχους σε συνδυασμό με τον κανόνα 7 του Γρηγορίου Νύσσης.

ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, «Μαγεία και Διάβολος από την Παλαιά στη Νέα Ρώμη», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 71 (Απρίλιος-Ιούνιος 1999) 9-16. Ο συγγο. κάνει ευρεία χρήση νομικών πηγών, ιδίως της βυζαντινής νομολογίας.

ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, «Ποινή και χριστιανική σκέψη», *Χρονικά* 10 (1999) 9-13. Ο συγγο. πραγματεύεται τις αντιλήψεις περί (κοσμικής) ποινής στη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας του 4ου αιώνα.

ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, «Ανατολή και Δύση στο κανονικό έργο του Ματθαίου Βλάσταρη», *Βυζαντινά* 19 (1998) 383-394, όπου παρουσιάζεται η απέ-

ναντι στους «Λατίνους» κριτική στάση του Βλάσταρη στο «Σύνταγμα κατά στοιχείον», με άμεση πηγή σχεδόν πάντοτε τα σχόλια του Βαλσαμώνος.

Τα *Ιστορικά* που κάθε Πέμπτη συνοδεύουν την εφημερίδα «Ελευθεροτυπία» είχαν στις 16 Δεκεμβρίου 1999 ως γενικό θέμα την Εικονομαχία. Άμεση σχέση με το δίκαιο έχει το άρθρο του ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΠΙΤΣΑΚΗ, «Εκλογή: Οι νόμοι θρύλοι των Ισαύρων» (σ. 30-35), όπου προσφέρεται στον αναγνώστη συνοπτική εικόνα του περιεχομένου των ρυθμίσεων και της σημασίας των επιδράσεων της περιφημής νομοθετικής συλλογής της συρικής δυναστείας. Έμμεση σχέση, όπως προκύπτει από τις επικεφαλίδες τους, έχουν τα άρθρα της ΕΛΕΩΝΟΡΑΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ, «Δυναστείες και ιδεολογία» (σ. 7-11), ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Η εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου στα χρόνια της Εικονομαχίας» (σ. 12-19), του ΘΗΛΕΜΑΧΟΥ ΛΟΥΓΓΗ, «Κοινωνία, Κράτος και Στρατός» (σ. 20-29) και της ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΛΑΪΟΥ, «Ίσαυροι, οι σωτήριοι μεταρρυθμιστές» (σ. 40-42). Κατά αντίστοιχο τρόπο αφιερώθηκε το τεύχος *Επτά ημέρες* της εφημερίδας «Η Καθημερινή» κατά την Κυριακή 16 Ιανουαρίου 2000 στο θεσμό του «Ασύλου». Σε βυζαντινές ρυθμίσεις αναφέρονται μόνο τα άρθρα του ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, «Το δίκαιο του ασύλου στο Βυζάντιο» (σ. 5-7), με επισκόπηση νομοθεσίας και πρακτικής, και των ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ και ΑΝΝΑΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Άσυλο και βυζαντινή Πελοπόννησος» (σ. 8-11), με ειδικότερη προβολή του χώρου της Πάτρας και επίκεντρο το ναό του Αγίου Ανδρέα. Τα πιο πάνω δημοσιεύματα έχουν ως στόχο την ενημέρωση του ενδιαφερόμενου μεν για την ιστορία, αλλά μη ειδικού αναγνώστη. Αναγγέλλονται ωστόσο και εδώ, γιατί δεν στερούνται τεκμηριώσεως και πρωτοτυπίας.

Εκτός από τις παραπάνω ανακοινώσεις σε συνέδρια ή συμπόσια, συμβολές σε τιμητικούς ή συλλογικούς τόμους και άρθρα σε περιοδικά, το βυζαντινό ή μεταβυζαντινό δίκαιο αφορούν και τα παρακάτω αυτοτελή δημοσιεύματα:

CHRISTOS P. BALOGLU, *Georgios Gemistos-Plethon: Ökonomisches Denken in der spätbyzantinischen Geisteswelt*. [Ιστορικές Μονογραφίες, 19.] Αθήνα 1998 (Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλος), 150 σελ. (με ελληνική περίληψη στις σ. 133-140) [ISBN 960-7731-13-1]. Μετά την Εισαγωγή ερευνά ο συγгр. σε τέσσερα κεφάλαια κατά συστηματικό τρόπο την οικονομική σκέψη και τις προτάσεις για την ακολουθητέα οικονομική και κοινωνική πολιτική του πολυϊστορος του Μυστρά. Ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα επισκόπηση έχουν το κεφ. 3 με την ανάλυση των οικονομικών και δημοσιονομικών αντιλήψεων του Πλήθωνος και των αντίστοιχων προτάσεών του και το κεφ. 4 με την αξιολόγηση των προτάσεων αυτών από τον συγгр. Το βιβλίο συμπληρώνουν πίνακες αρχαίων και νεότερων συγγραφών, τοπωνυμίων και πραγμάτων.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ι. ΜΠΟΥΜΗ, *Ένας παρανοημένος ή παραμελημένος λόγος διαζυγίου. (Το «παρεκτός λόγου πορνείας»)*, Αθήνα 1998 (Επτάλοφος), 120 σελ. [ISBN 960-7298-67-5]. Η μονογραφία αυτή μνημονεύεται εδώ, επειδή ο συγγρ., κατά την ανάλυση των καινοδιαθηκικών χωρίων που αφορούν τον λόγο διαζυγίου εξ αιτίας εξωγαμικών γενετήσιων σχέσεων, κάνει χρήση και πηγών του κανονικού δικαίου από τη βυζαντινή περίοδο.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Κ. ΚΥΡΑΤΣΟΥ (Μητροπολίτη Δράμας), *Συμβολή στην ιστορία της Ιεράς Μητροπόλεως Δράμας (με βάση Πατριαρχικά έγγραφα, 1608-1931)*, Δράμα 1998, 558 σελ. [χωρίς ISBN]. Το βιβλίο αυτό αποτελεί συμπλήρωση της έρευνας που είχε προ πενταετίας σε πρώτη φάση ολοκληρώσει ο συγγρ. (βλ. επισκόπηση έτους 1995 σ. 417) για την ιστορία της Μητροπόλεως, της οποίας προΐσταται. Το νέο αυτό δημοσίευμα περιλαμβάνει μόνον έγγραφα και διαρθρώνεται θεματικά σε τέσσερις ενότητες: α) Όρια, διοικήσεις, εκλογές Μητροπολιτών, β) Διαζύγια, εκπαίδευση, ναοί, γ) Οικονομικά, δ) Ι. Μονή Εικοσιφοινίσσης. Είναι προφανές ότι σε όλες τις ενότητες έχουν ενταχθεί έγγραφα με νομικό ενδιαφέρον.

HAMILCAR S. ALIVIZATOS, *Die Oikonomie nach dem kanonischen Recht der Orthodoxen Kirche*, Frankfurt am Main 1998 (Verlag Otto Lembeck), 150 σελ. Πρόκειται για τη μετάφραση στα Γερμανικά από τον Α. BELLIGER (που έχει γράψει και την εισαγωγή) του κλασικού έργου του μεγάλου κανονολόγου, το οποίο δημοσιεύθηκε το 1949 στην Αθήνα υπό τον τίτλο «Η οικονομία κατά το κανονικόν δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας».

ΔΗΜΗΤΡΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ανάγλυφα μιας τέχνης νομικής. Βυζαντινό δίκαιο και μεταβυζαντινή “νομοθεσία”*, [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών. Θεσμοί και Ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία, 69.] Αθήνα 1999, 245 σελ. [ISBN 960-7916-04-2]. Ο συγγρ. προβαίνει σε εκτεταμένη ανάλυση μίας επίσημης νομικής συλλογής που, όπως φαίνεται, συντέθηκε περί το 1564 στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και της οποίας αποσπάσματα σώζονται στον κώδικα με αριθμό 12 της Σάμου. Τη βάση της συλλογής αποτελούσε βυζαντινή δικαϊκή ύλη συμπληρωμένη με νέες ρυθμίσεις που είχαν εισαχθεί με αποφάσεις της πατριαρχικής συνόδου. Ασχολείται στη συνέχεια ο συγγρ. με τη σχέση ανάμεσα στο καθαυτό βυζαντινό δίκαιο και σε κείμενα μεταβυζαντινά κανονιστικού χαρακτήρα. Εκτός από γενικό πίνακα ονομάτων και πραγμάτων περιέχει το έργο και ευρετήρια των αναφερόμενων κειμένων, των πηγών όλων των κατηγοριών και των χειρογράφων που χρησιμοποιήθηκαν.

HELENI G. SARADI, *Notai e documenti greci dall'età di Giustiniano al XIX secolo*. [Consiglio Nazionale del Notariato. Per una storia del notariato nella civiltà Europea, 4.] Tomo I: Il sistema notarile bizantino (VI-XV secolo). Mi-

Iano 1999 (Dott. A. Giuffrè Editore), IX, 325 σελ. [ISBN 88-14-07840-8]. Η συγγρ. πραγματεύεται την οργάνωση των συμβολαιογράφων στο Βυζάντιο, συμπεριλαμβανομένων και των «ταβουλλαρίων» που υπηρετούσαν στον εκκλησιαστικό χώρο. Παρουσιάζονται επίσης η δομή και τα χαρακτηριστικά των συμβολαιογραφικών εγγράφων και σε παράρτημα ανατυπώνονται οκτώ έγγραφα των 9ου-14ου αιώνων (σ. 265-301).

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Χ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο συμβολαιογράφος στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1999, 79 σελ. [ISBN 960-91083-0-X]. Επίσης και αυτή η μελέτη έχει ως αντικείμενο το έργο του βυζαντινού συμβολαιογράφου. Στις σ. 52-72 ανατυπώνονται οι βασικές από τις οικείες νομικές πηγές (οι Νεαρές 44, 47 και 73 του Ιουστινιανού και μία της Ειρήνης, καθώς και ο τίτλος 1 του «Επαρχικού Βιβλίου»).

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Ο θρήνος της Αγίας Σοφίας. Θρύλος ή πραγματικότητα;* [Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν. Βυζαντινή πραγματικότητα και νεοελληνικές ερμηνείες, 3.] Αθήνα 1999, 48 σελ. [ISBN 960-7079-70-1]. Στον «θρήνο» αντικατοπτρίζεται σε αδρές γραμμές, κατά την άποψη της συγγρ., η οργάνωση της Μεγάλης Εκκλησίας, όπου, λαμβανομένων υπόψη των πηγών του κανονικού δικαίου, προβάλλει με σαφήνεια ο μοναστηριακός χαρακτήρας της Αγίας Σοφίας.

ΛΥΔΙΑΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ, *Η νομική προστασία της γονικής περιουσίας στη Μύκονο (17ος-18ος αι.)* [Επετηρίς Κέντρου Ερεύνες της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου. Παράρτημα.] Αθήνα 1999 (Ακαδημία Αθηνών), 228 σελ. [ISBN 960-7099-81-8]. Πρόκειται για επιμελημένη έρευνα στηριζόμενη στο εθιμικό κυρίως δίκαιο, ως προς το οποίο υπάρχουν άφθονες μαρτυρίες για το συγκεκριμένο νησί, υπό την αυτονόητη επίδραση του βυζαντινού νομικού παρελθόντος.

ΒΑΝΑΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ-ΚΥΡΙΑΝΙΔΟΥ, *Ο Απόβλητος και ο Θεοπρόβλητος. Πολιτική ανάγνωση της Ακολουθίας του σπανού*, Αθήνα 1999 (Εκδόσεις Αλεξάνδρεια), 425 σελ. [ISBN 960-221-166-0]. Ο λόγος, για τον οποίο μνημονεύεται στην επισκόπηση η ούτως ή άλλως πολύ ενδιαφέρουσα αυτή πολιτικο-φιλοσοφική ανάλυση, είναι ότι σε αυτή την ως «Ακολουθία του σπανού» γνωστή λειτουργική παρωδία του 15ου αιώνα διακρίνει η συγγρ. τα χαρακτηριστικά των «κατόπτρων ηγεμόνος» που, όπως προαναφέρθηκε, ανήκουν στις πηγές του δημοσίου δικαίου όλης της βυζαντινής εποχής.

ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, *Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου*. Δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη. Αθήνα - Κομοτηνή 1999 (Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα), 348 σελ. [ISBN 960-15-0023-5]. Από την πρώτη έκδοση αυτού του εγχειριδίου, το 1986, ο όγκος της συγγραφικής παραγωγής στο χώρο του βυζαντινού δικαίου επέβαλε την αναθεώρησή του. Η νέα έκδοση είναι πολύ πλουσιότερη σε περιε-

χόμενο και γι' αυτό καλύπτει διπλάσιο αριθμό σελίδων.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Το Επαρχικόν Βιβλίον Λέοντος του Σοφού και αι συντεχνίαι εν Βυζαντίω*, Θεσσαλονίκη 2000 (Βάνιας), 141 σελ. [χωρίς ISBN]. Πρόκειται για ανατύπωση διδακτορικής διατριβής που εκδόθηκε μεν πριν από 65 χρόνια, αλλά παραμένει —λόγω της εύστοχης αντιμετώπισεως των πολυάριθμων προβλημάτων της πηγής αυτής— πάντοτε επίκαιρη. Στο αρχικό κείμενο του 1935 προστέθηκαν πρόλογος του ΣΠΥΡΟΥ ΤΡΩΙΑΝΟΥ, συμπληρώσεις από την ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ και νέοι πίνακες ονομάτων και πραγμάτων. Στον ίδιο τόμο ανατυπώθηκαν δύο ακόμη μελέτες του αείμνηστου δασκάλου που αναφέρονται στο «Επαρχικόν Βιβλίον». Στις σ. 97-108: «Ζητήματά τινα εκ του Επαρχικού Βιβλίου» (1939) και στις σ. 109-117: «Περί το Επαρχικόν Βιβλίον» (1953).